

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТНИНГ МОҲИЯТИ ВА
ДЕВИАНТ ХУЛҚНИ БАРТАРАФ ЭТИШДАГИ ЎРНИ

Г.А.Абдуқаҳхорова – катта ўқитувчи

Қашқадарё вилояти ХТҲҚТМОҲМ

Таянч сўзлар: хулқ, агрессив, девиант, хулқ-атвор, ижтимоий норма, хатти- ўсмир, ота-она, оила, омил, ижтимоий муҳит, характер бузилиши.

Ключевые слова: социальная среда, девиантное поведение, социальная норма, расстройство поведения, подросток, родитель, семья, фактор.

Key words: social norm, behavioral disorder, adolescent, parent, family, factor, social environment, deviant, behavior.

Девиант хулқ-атвор масаласи фанлараро муаммо мақомига эга бўлганлиги боис, ҳозирга қадар у қатор фанлар жумладан, психология, педагогика, социология, биология, криминалогия ва тиббиёт фанлари тадқиқот предметини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 7 майдаги “Психология соҳасида кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори мазмунини ҳамда қарор иловасида кўрсатилган Ўзбекистон Республикасида психологик хизмат кўрсатишни янада такомиллаштириш бўйича, чора-тадбирлар режалари ижросига кенг хизмат қилади. Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар туфайли ёшлар таълим-тарбиясига оид юртимиз келажаги учун юқори малакали мутахассисларни, юксак интеллектуал, маънавий-ахлоқий салоҳиятга эга бўлган ёшларни тарбиялаш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2017- 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуктаи назарга эга ёшларни тарбиялаш”, “Ёш авлоднинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятини қўллаб-қувватлаш ва рўёбга чиқариш, болалар ва ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш” каби муҳим вазифаларнинг белгилангани фикримиз далилидир [1:38].

Девиант хулқ-атвор масаласига оид дастлабки тадқиқотлар социология ва криминалогия фанлари тизимида амалга оширилган. Бироқ, муаммо дорасидаги кенг қўламли хорижий тадқиқотлар кўпроқ фалсафий-методологик мазмунда амалга оширилган бўлиб, улар орқали яратилган концептуал асосларга: Дж.Келли, Ч.Ломброзо, Э.Кремер, У.Шелдонларнинг антропоцентрик назарияси, З.Фрейд, К.Юнг, Э.Эриксон каби олимларнинг психоаналитик назарияси, Э.Дюркгейм, Р.Мертонларнинг ахлоқсизлик назарияси, С.Миллер, Э.Сатерландларнинг маданий-мантаний ривожланиш назарияси, А.Бандуранинг ижтимоий ўрганиш назарияси, Г.Беккернинг стигматик назарияси, А.Турнинг низолар типологияси назарияси, Н.Смелзеранинг хулқ-атвор қоидалари ҳақидаги назарияси, С.Линга ҳамда У.Харреларнинг девиация масаласига оид ижтимоий-психологик ёндошувлари қабиларни киритиш мумкин [2:155]. Умуман олганда, мамлакатимиз психологиясида девиант хулқ-атвор муаммосини бартараф этишда ижтимоий-психологик хизматнинг ролини ошириш, янги психодиагностик ва психокоррекцион услубий дастурларни ишлаб чиқиш нуктаи назардан, мазкур тадқиқот иши ўта муҳим ва долзарб илмий ишлар туркумидан бўлиб ҳисобланади.

Маълумки, жамият ҳар доим инсоннинг ўзини тутиши муаммосига алоҳида эътибор беради, чунки инсоннинг баъзи ҳаракатлари жамиятда умум қабул қилинган ёки расмий равишда белгиланган ижтимоий нормаларга доим ҳам мос келмавермайди. Девиант хулқ-атвор масаласининг долзарблиги махсус йўналишдаги

психология - девиант хулқ-атвор психологияси доирасида амалга оширилаётган муҳим илмий тадқиқотлар билан узвий боғлиқдир. Девиант хатти-ҳаракатлар – бу инсон хатти-ҳаракатларининг жамият ёки гуруҳлар фаолиятига, меъёрлар, хулқ-атвор қоидаларига, ғоялар, ва муносабатларга ҳамда жамият қадриятларига мос келмаслигидир. Жамият нормалари - бу доимий ўзгаришлар олдида ижтимоий тизимни, ҳаётий мувозанатни ушлаб турувчи механизмдир.

Психологияда девиант хулқ ва унга олиб келувчи омиллар бўйича кўплаб хориж тадқиқотлари амалга оширилган. Амалга оширилган кенг қамровли тадқиқотлар девиант хулқ - атвор келиб чиқишининг ижтимоий-психологик, ижтимоий-педагогик, криминалогик ҳамда социологик жиҳатларига бағишланган. Биз тадқиқ этаётган муаммога оид эътиборга молик ёндошув сифатида, Т.Парсонс ва В.Майсакларнинг тадқиқотларини мисол қилиш мумкин. Муаллифлар девиант хулқли шахсларни ўрганишда бихевиористик ҳамда психоаналитик ёндошувни энг самарали услуб сифатида қўрадилар. Яъни девиант хулқнинг намоён бўлиши инсон онги ости соҳасида қолган яширин агрессиялар, бошқаларга қаратилган ўч олиш истаклари билан ҳам боғлиқдир. Шунингдек, оиладаги тарбия муҳитининг яхши эмаслиги, нотўлиқ оилавий ҳаёт ва тарбияга таъсир этувчи асоссиз низолар ҳам девиант хулқ намоён бўлишининг шарт –шароитлари саналади [3:336].

Замонавий психологик тадқиқотларда шахсдаги девиацияни тадқиқ этишнинг биологик ва психологик назариялари кўпроқ эътироф этилиб, мазкур назариялар деликвент (жиноий) хулқ сабабларини аниқлаш, жиноятни содир этиш учун асос бўладиган ирсий ва психологик омилларни очиб бериш қабилар билан характерланади [4:59].

Биологик назария тарафдорлари С.Ломброзо ва Ф.Галларнинг мулоҳазаларига қўра, жиноятчи шахсни ўрганишда унинг туғма хусусиятларини ҳисобга олиш, феъл - атвор ва антропологик ўхшашликларни солиштириш ўта самарадор усуллар ҳисобланади. Айтиш жоизки, айнан шу ёшдан бошлаб, ўз-ўзини англаш, болалик ҳис-туйғуларини қатталар дунё қарашига ўзгариши, шахсни ички «мени» ва уни англаш даври бошланади. Ўсмирлик даври энг мураккаб босқич ҳисобланади [5:118]. Уларнинг жисми, ақли, онгида бўлаётган ўзгаришлар безовталиқ, ҳис- туйғуларнинг бекарорлиги, ички қурашлар сабабчиси бўлиб қолади. Ўсмирлар кўп ҳолларда нафақат жисмоний ривожланишдан, балки бир қанча ижтимоий инсонлараро муносабатларда ҳам безовталиқ, ноқулайликларни бошдан кечиридилар. Девиант хулқ-атвор муаммосининг назарий масалалари юзасидан мазкур амалга оширилган маълумоларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирга қадар ушбу феномен моҳияти борасида ягона нуктаи-назар мавжуд эмас. Чунки девиант хулқ муаммоси фанлараро тадқиқотлар предмети саналади. Бироқ, муаммонинг фанлараро тадқиқи, девиант хулқ борасидаги кейинги тадқиқотлар учун янги имкониятлар яратади.

**Томас шахс сўровномаси умумий ўртача кўрсаткичлари
(Колмогор-Смирновнинг z-мезони бўйича) N=110**

Кўрсаткичлар	Рақобатлилик	Ҳамкорлик	Келишув-чанлик	Тортишувдан қочиб	Мослашув-чанлик
N	110	110	110	110	110
M	2,90	5,70	10,10	6,95	6,25
Стандарт оғиш	0,85	1,34	1,29	0,99	1,37
Позитив	0,25	0,16	0,18	0,18	0,14
Негатив	-0,19	-0,18	-0,21	-0,17	-0,15
Колмогоров-Смирнов	1,13	0,84	0,98	0,80	0,70

**Тажовуз ҳолати сўровномаси умумий ўртача кўрсаткичлари
(Колмогор-Смирновнинг z-мезони бўйича)**

Кўрсаткичлар	Жисмоний тажовуз	Вербал тажовуз	Билвосита тажовуз	Негативизм	Тажанглик	Шубҳаланув-чанлик	Хафагарчилик	Айбдорлик
N	110	110	110	110	110	110	110	110
M	3,50	6	3,50	1,55	3,50	3,05	2,75	2,80
Стандарт оғиш	1,19	1,55	1,10	0,94	1,46	1,39	1,20	1,28
Позитив	0,16	0,20	0,22	0,17	0,13	0,16	0,18	0,18
Негатив	-0,16	-0,16	-0,16	-0,23	-0,14	-0,13	-0,16	-0,16
Колмогоров-Смирнов	0,72	0,89	1	1,04	0,65	0,73	0,81	0,82

Девиант хулқли ўсмирлар ва уларнинг шахс хусусиятлари

1. Омиллар	Девиант хулқ-атворга эга ўсмир шахси хусусиятлари
2. Тажанг ўсмир	Рақобатси, тажовузкор, хафа бўлишга мойил, тажанг
3. Мослашувчан	Ҳамкорликка тайёр, мослашади, жисмоний тажовузга мойил
4. Келишувчан	Тажанг, хафагарчиликка мойил, мустақил, келишувчи, ҳамкорликка тайёр
5. Тажовузкор	Тортишувдан қочувчи, айбдорлик хисси паст, тажовузкор
6. Шубҳаланувчи	Масъулиятли, ҳамкорликка тайёр, жисмоний тажовуз юқори шубҳаланувчи
7. Вербал агрессив ўсмир	Рақобатчиликка мойил, тортишувдан қочувчи, вербал тажовузи юқори, шубҳаланишга мойил

Хулоса қилиб айтиш жойизки, Умирлар хатти-ҳаракатларидаги бузилишлари ота-оналар, ўқитувчилар, бошқа ўқитувчилар билан бўлган салбий алоқалари тушунилади. Бундай хулқ-атвор хусусиятлари нафакат умумий қабул қилинган қоидалардан оғиш, балки ҳаётий мақсадларни йўналтири олмасликдан келиб чиқади. Бугунги ҳар бир

мактаб амалиётчи психологининг вазифаси шуки, ўз вақтида тарбияси оғир ўсмирлар билан ишончли муносабатларни ўрнатиш ҳамда улардаги оғишган хулқни профилактика қилишда, турли психологик илғор чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва ўз амалий фаолиятига тадбиқ этишдан иборатдир.

Адабиётлар

1. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. – 6 (766)-сон. 38-б.
2. Асадов Ю, Р. Мусурманов “Ўсмирлар девиант хатти-ҳаракатининг ижтимоий-психологик хусусиятлари” -Т.: “Сано стандарт”, 2011, 155-б.
3. Асмолов, А. Г. Психология личности: учеб. / А. Г. Асмолов. –М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990.–С. 336.
4. Афанасьев В.С. Девиантное поведение несовершеннолетних: социологическая характеристика состояния и механизма детерминации. // Актуальные проблемы социологии девиантного поведения и социального контроля. –М.: 1992. –С. 59-100.
5. Ахутин Т.В. Психолого-педагогическое обеспечение коррекционно-развивающей работы в школе: пособие для администрации школ, педагогов и школьных психологов. –М.: 1997. –С. 118.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада замонавий психологик тадқиқотларда шахсдаги девиацияни тадқиқ этишнинг биологик ва психологик назариялари кўпроқ эътироф этилиб, девиант хулқ-атвор ҳақида маълумотлар изоҳлаб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В этой статье представлена информация о девиантных поведенческих расстройствах у подростков и факторах, которые к ним приводят.

SUMMARY

This article provides information on deviant behavioral disorders in adolescents and the factors that lead to them.